

HALİDE EDİB'İN YENİ TURAN'I VE ZİYA GÖKALP

OLCAY ÖNERTOY

Bilindiği gibi Halide Edip romancılığı ile olduğu kadar kendini vatan hizmetine verışı ile de tanınmıştır. Yazarın sosyal çalışmalara katılması, pek genç yaşına ve kadınlara hiçbir şekilde sosyal hakların tanınmadığı devirlere rastlar.

1908 de ilân edilen II. Meşrutiyetin getirdiği hürriyet sevinci ile Halide Edip de başta Tanin gazetesi olmak üzere çeşitli gazetelere yazılar yazmaya başlar. Fakat kendisinin deyişi ile ¹ "Meşrutiyet ilânının balayı geçer geçmez" birbirine karşı birtakım düşünceler ortaya atan gazetelerde yeni rejime karşı itirazlar yapıldığı görülüyor. En şiddetli itiraz da kadınlara bazı haklar verilmek istenmesi içindir. Kendisi de yazdığı yazılardan ötürü, kadınların cemiyette bir yer almaları ve fikir sahibi olmalarına itiraz eden ve bunu dine aykırı sayan imzasız mektuplar alır.

Nihayet, Meşrutiyet rejimine karşı yapılan 31 Mart ayaklanmasında Tanin'de yazdığı yazılar yüzünden hayatı tehlikeye düşen yazar, ortaklık yatışmacaya kadar bir süre İskenderiye ve İngiltere'de kaldıktan sonra tekrar İstanbul'a döner. Bundan sonra kendisini vatan hizmetine vermiştir denebilir. Öğretmenlik yapan ve konferanslar veren Halide Edip, Balkan savaşının başlamasıyla Teali-i Nisvan cemiyetinde hasta-bakıcılık ve yardım çalışmalarına girer. Bu arada Türk Ocağı ile temas kurar ve Ziya Gökalp'i yakından tanımak fırsatını bulur. Ziya Gökalp milliyetçilik fikirleri bakımından beğendiği ve takdir ettiği bir kimsedir ve Yeni Turan romanının yazılışında etkisi olmuştur. Yazar bunu şöyle belirtiyor ² "daima Türk kadını ve çocukları için (ancak o öldükten sonra tahakkuk eden) hülyalar kurardı.

¹ Mor Salkımlı Ev s. 130

² Mor Salkımlı Ev s. 157

Onun başta Yeni Turan olmak şartıyla ilk eserlerimin üzerinde tesiri vardır”.

Gerçekten, Gökalp’in etkisi çok belirli olarak görülen bu eser, gerek gerçekleşmesi istenilen idealler gerekse olayların geçtiği tarihler olarak verilen yıllar bakımından o günlerin düşünüşüne göre tamamen geleceğe ait bir eserdir. Eserinin böyle olduğunu kendisinin aşağıdaki sözleri de gösteriyor.

“Yeni Turan hiç şüphesiz bir utopya idi ve bütün utopyalar gibi tahakkuk ettirilmesi mümkün olmıyan gayeleri vardı. Bu eser kadınların rey sahibi olacağı, hayat ve insan münasebetlerinin makul ve muntazam olabileceği bir devri tahayyül ediyordu. Bilhassa Türk kadını, kafa ve kalbindeki itidal ve cemiyete karşı muhabbetle dolu olduğu bir zamanın hasretini çekiyordu. Bilhassa Osmanlı devrinin Bizanslaşan intihap devrinde, süs, israf, gösterişe kaçan kadın sınıfını şiddetle tenkid ediyordu.

Liberal ve demokratik Türkiye, emek ve sadeliğe doğru giden idare sisteminde şövenliğe yer vermeyen, Yakın Şarkta bir nevi birleşmiş milletler şeklini istihdaf eden Türkiye bu kitabın baş gayesi idi. Tabii aşk hikâyesi sırf roman diye araya sokulmuştur.”

Roman, İttihat ve Terakki ile Muhalefet arasındaki hükûmeti ele geçirme mücadelelerinin yansıtılması ile başlıyor. Hükûmeti muhalefetin ele geçirmesi üzerine İttihat ve Terakki’nin önemli kişilerinin ortadan kaybolduğunu belirten yazar, Yeni Turan ve Yeni Osmanlılar devrine geçiyor. Bundan sonra, Yeni Turan’ın başarıya doğru adım adım ilerleyişini izliyoruz.

Eserlerinde kadına, gerek kişi olarak gerekse toplum içindeki durumu bakımından önemli bir yer veren yazar, Yeni Turan’ın kısa zamanda büyük bir çoğunluk tarafından benimsenişini de kadına verdiği öneme bağlıyor.

“Yeni Turan’ı en çok göze çarptıran şey belkide Türk kadın müessesatı idi. Yeni Turan kadınları da okutuyor, kadınları da yanı başında çalıştırıyordu. Yeni Turan kadınlarının kıyafeti de sadeleşmiş, değişmiş, modaya hiç muvafık değil fakat yarattıkları Türk ve islâm ile âlemi pek münasebattar bir şekil almıştı. Şimdi bizim kadınların ince, zarif, sanat-

³ Mor Salkımlı Ev s. 161

⁴ Yeni Turan s. 14

kâr çarşafı ve tuvaletleriyle, evlerinin bir ziyneti, erkeklerinin gaye-i aşkı olamakla kalan kadınlara mukabil Yeni Turan'ın hocalık eden, ciddî surette hastabakıcı yetişen, bir muharebe olur olmaz Arap mücahideleri gibi mehmetçiklerin yaralarını sarmağa giden, ordunun dikişini dikmek için kadın imalâthanelerinde çalışan, eski Türk işleme ve senayiini Yeni Turan'a tatbik için iktisadî, insanî, ilmî ve bilmem daha yüz türlü çalışan akın akın kadınları vardı."

Yeni Turan'ın kadınlara vermek istediği haklar olarak belirtilen bu noktalarda Ziya Gökalp'in etkisi açıkça görülüyor. Gökalp "Türkçülüğün Esasları"nda, eski türklerde kadını anlatırken, kadının aile içinde ve toplumda önemli bir yer aldığını belirtiyor.

"Eski Türklerde kadınlar umumen amazon idiler. Cündilik, silâhşörlük, kahramanlık, Türk erkekleri kadar Türk kadınlarda da vardı, Kadınlar doğrudan doğruya, hükümdar, kale muhafızı, vali ve sefir olabiliyorlardı".

Alelâde ailelerde de ev müştereken, karı ile kocanın ikisine aitti. Çocuklar üzerindeki velâyet-i hassa, baba kadar anaya da aitti . . . . ."

Yeni Turan kadınları, giyinişlerini de değiştirerek kendilerine sade bir kıyafet buluyorlar. Yazar bu kıyafeti, ⁶ " . . . . . Arkalarında eski Tatar Türklerini hatırlatan bazen kurşuni uzun manto, başlarında beyaz, yumuşak bir örtü, ayaklarında sade, kalın ayakkabılar" şeklinde tarif ederek eski Türklerden alınmış gibi gösteriyorsa da, anılarında, bu giyinişlerde İngiliz ⁷ Quaker mezhebinden olan kadınların giyinişinin etkisi olduğunu açıklıyor.

"Sabah duasını hep birlikte yaparlardı. Aralarında daima kurşuni fakat ipekli olmyan geyet sade esvaplar giyenler vardı . . . . ."

Yeni Turandaki gri giymeleri, yüzleri açık fakat başlarındaki beyaz örtüleri galiba biraz buranın ilhamı ile olmuştur."

Yeni Turan'ın benimsenmesine yardım eden bir yönü de hemen hemen her mahallede açtığı, bir salondan ibaret sade bir binada tarafından idare edilen, çocuklara, din, ahlâk ve faydalı bilgiler öğreten Cuma mektepleri oluyor. Bir de ayrıca içinde, okuma salonu, kitaplığı

⁵ Türkçülüğün Esasları 1961 s. 112

⁶ Yeni Turan s. 14

⁷ Quaker: 1650 yılında George Fox tarafından kurulan protestan mezhebi üyesi.

⁸ Mor Salkımlı Ev s. 162.

ve toplantı salonu bulunan Yeni Turan yurtları açılıyor ki bunlardan halk da faydalıyor. Bu yurtlardan biri olan ve romanda üzerinde en çok durulan Erenköy Yeni Turan yurdunda da yazarın yine anlarında belirttiği; 1914 de açılarak sonradan geliştirilen ⁹ Evkaf mekteplerinden birinin etkisi olduğu seziliyor.

Yazar Cihangir'de olan bu mektebi şöyle tanıtıyor.

¹⁰“Bu mekteplerin arasında Cihangir'de, dikkate değer bir hocanın başında bulunduğu vardı..... Adı Fikriye hanımdı. Arabî ve farisî bilir, kültürü yüksek ve tarih bilgisinde dikkate değerdi.

Yüzünde hiç unutamadığım, daima ciddi, fakat dikkate değer bir mana ifade eden müsamaha vardı.

Mektebi çiçekle dolu, yerleri daima ovulmuş, pencerelerinde kar gibi beyaz perdeler vardı. Erkek yavruların hepsi birer efendi, kızların hepsi o zamanın tabiri ile birer hanımdı. Çiçeklere onlar bakar, mektepleriyle ifti har eder ve konuşmalarında tabii bir nezaket hissedilirdi. Bahçeleri, Boğaziçi'nin tepesine bir kartal yuvası gibi kurulmuş, oradan aşağıdaki bahçelere, nihayet Boğaz'ın kıvrılıp giden mavi sularına bakardı. Bu bahçede bilhassa karanfil ve kıpkızıl sardunya çiçekleri görülürdü. Oğlan çocukların elle yaptıkları küçük tahta iskemlelere oturup oyunlarını seyredebilirdiniz.”

Erenköy Yeni Turan Yurdunun da ona benzediği görülüyor.

¹¹“Erenköy Yeni Turan Yurdu, yurtların en iyilerinden ma'duddu. Çiçekler ve çimenlerle süslenmiş bir bağçe ortasında üstünden bir kısmı camlı ve büyük sade bir bina idi. Üst kısmından başka her şey ıhlamurdan yapılmış, kapıları Selçuk türklerinin oymalarıyla pek üstadane değilse bile cidden pek şahsi ve hususî surette işlenmişti. Bu yurtların bu gibi teferruatı Türk sanayisini ihya için uğraşan Yeni Turan gençleri tarafından yapılıyordu. Bu kapılardaki yazıların altına daima “Yurdunun çocuğu filan filan.....” diye imza attıklarına dikkat ettim”.

⁹ Özel olan bu okullar sonradan daha faydalı olması düşüncesiyle, maarife bağlı okullar haline getirilmeye çalışılmıştır. Halide Edip Evkaf kız okullarının müfettişliğini üzerine alarak yakından ilgilenmiştir.

¹⁰ Mor Salkımlı Ev s. 183

¹¹ Yeni Turan s. 61

Bahçeden girince göze çarpan şey her tarafı örten, ağaçla, sarmaşık ve çimenle dolmuş nihayetsiz, sulak, mebzul bir yeşillikti.”

Çeşitli alanlardaki çalışmaları ile büyük bir çoğunluk tarafından benimsenen Yeni Turan bundan sonra seçim propagandalarına başlıyor. Bu propaganda konuşmalarında, yazarın, milliyetçilik düşüncelerini, romanın kahramanı ve Yeni Turan'ın başkanı olarak tanıtılan Oğuz'un ağzından dinliyoruz. Yeni Turan'ın gayesi, temellerini, sağlam ve saf bir Türk ırkına dayandıran, fakat toprakları üzerinde yaşayan yabancı topluluklar arasında yavaş yavaş milliyet hissinin uyanmaya başlamasıyla sarsıntılar gösteren Osmanlı imparatorluğuna yeni ve sağlam temeller atmaktır. Güçlük bu temellerin nasıl atılacağı konusunda ortaya çıkıyor. Yeni Turancılar, topraklarının önemli kısmını, kuvvetli milliyet duygusuna sahip yabancı toplulukların kapladığı bir ülkede bu gayelerini gerçekleştirebilmek için seçtikleri yolu aşağıdaki şekilde belirtiyorlar.

“¹² . . . . . Bu toprağı her unsur kendi idare ettiği, yaşayıp öldüğü bir ülke olmak üzere sevmeli ve her dakika öteki anasırın girtlağına atılmağına çalışmamalı. Bunun için de enasır arasında zihni seviye az çok birleşmeli . . . . .
Artık bırakmalı, herkes kendi vilâyetinin, herkes kendi ayrı küçük memleketini ve ırkını bir müşterek vatan fikri etrafında idareye alıssın, çünkü bu merkezîyet siyaseti ile yirmi sene sonra memlekette Türklerden eser kalmıyacak, Türkler olmayınca da tabii bu Osmanlı ülkesi her ırkın temayülât ve menfaatinden uzak bir taksim ile dağılıp gidecek”.

Programını da şu cümlelerle özetliyor:

“¹³Yeni Turan'ın programı vasi bir adem-i merkezîyete, fakat federasyon bağları altında bir kuvvetli noktaya, bir hükümdara, hükümete bağhyacak müşterek menfaat ve muhabbet.”

Görülüyor ki bütün endişe, o günki idare şekli ile Türklerin zamanla ortadan kalkacağıdır. Türk'ü yaşatabilmek için yabancı zümrelere kendi kendini idare etmek hakkı verilmekle beraber, birliğin sağlanabilmesi gayesi ile de değişik unsurlar arasında zihni seviyenin birleştirilmesi ve ortaklaşa bir vatan sevgisi yaratılması gerekli görülüyor.

Bu düşünüş Ziya Gökalp'in Turancılığının daha genişletilmiş bir şeklidir diyebiliriz.

¹² Yeni Turan s. 42 .

¹³ Yeni Turan s. 43

Ziya Gökalp, Turancılığı, asıl ülküsü, harsları yönünden kolayca birleşebilecek Oğuz Türklerinin birleştirilmesi olan Türkçülüğün, uzak ülküsü olarak kabul edip, Turan kelimesinin anlamını, şöyle açıklıyor.

“¹⁴Turan kelimesi, Turlar yâni Türkler demek olduğu için, münhasıran Türkleri ihtiva eden câmiavi bir isimdir. O halde, Turan kelimesini bütün Türk şubelerini ihtiva eden büyük Türkistan’a hasretmemiz lâzımgelir. Çünkü, Türk kelimesi bugün yalnız Türkiye Türklerine verilen bir ünvan hükmüne geçmiştir. Türkiyedeki Türk harsına dahil olanlar, tabî bu ismi alacaklardır. Benim itikadımca, bütün Oğuzlar yakın bir zamanda bu isimde birleşeceklerdir. Fakat Tatarlar, Özbekler, Kırgızlar ayrı harslar vücuda getirdikleri taktirde, ayrı milletler halini alacaklarından, yalnız kendi isimleri ile anılacaklardır. O zaman bütün bu eski akrabaları kavmî bir camia halinde birleştiren müşterek bir ünvana lüzum hissedilecek. İşte bu müşterek ünvan Turan kelimesidir.”

Bu açıklamadan, Gökalp’in Türkçülük ve Turancılık düşüncesinin dar ve geniş anlamda Türk ırkından olan zümreleri, romandaki Yeni Turancıların düşüncesinin ise Türkiye toprakları üzerinde oturan Türk ve yabancı bütün zümreleri birleştirmek olduğu anlaşılıyor. Her iki düşünüşte de birleştirici unsur olarak hars birliği esas alınıyor. Gökalp bunu doğrudan doğruya “hars” kelimesi ile ifade ediyor, Halide Edip ise “zihni seviye” diyor.

Yeni Turan’ın “adam-i merkeziyet” düşüncesinin, Gökalp’in millî birliğin kurulması için iki ana temel olarak aldığı “vatanî ve medenî ahlâk”ın izlerini taşıdığı görülüyor. Vatanı “millî hars”, üzerinde oturduğumuz toprağı da onun zarfı olarak kabul eden Gökalp’e göre vatanî ahlâk, sevgimizin vatan sınırları içinde kalmasıdır Medenî ahlâk ise sevginin vatan sınırlarını aşarak bütün insanlık âlemine yayılmasıdır. Yeni Turancılar adem-i merkeziyeti kabul etmekle medenî ahlâka, kendi kendilerini idarede hür bırakılan zümreleri kuvvetli bir noktaya bağlayacak ortaklaşa sevgi yaratılması düşüncesinde ise vatanî ahlâka yaklaşmış oluyorlar.

Tek merkezden idarenin başarısızlığı, yabancı unsurlar arasında yer yer milliyetçilik hislerinin uyanması, zamanında türkçeye önem verilmeyişe bağlanıyor.

¹⁴ Türkçülüğün Esasları 1961 s. 19

“¹⁵Memlekette yedi sekiz ırkın yedi sekiz lisanı olması ne adem-i merkeziyet hislerinin ne de bugünkü milliyetperverlik hislerinin mahsulüdür. Bu eski Osmanlıların vukufsuzluk ve lâkaydiliklerinin meydana çıkardığı bir şeydir. Vakit ve zamanıyla Türk mektepleri açılmış, türkçe tahsile önem verilmiş olsaydı bir Arnavut milliyetperver cerayarı karşısında bulunmazdık. Kezalik, gayri müslim kardeşlerimiz için de bir kaç asır evveli türkçe tahsili mecburi olaydı bir kaç asır evveli merkeziyet denilen politika ve ideali takibeden bir hükümet ve milletin yapacağı her şeyi yapmış olmamız lâzımdı. Fakat ecdadımız yakın vakte kadar, idealsiz, âtil, bâtil, her şeyi bıraktılar.”

Bu düşünüşe göre, “türkçe tahsili”ni geniş anlamda alırsak, Türk kültürünü öğrenen yabancı unsurlar türklüğü benimsiyebilecekler, ancak o zaman bir merkeze bağlanabileceklerdi. Böyle bir çaba gösterilmeyince hepsi de kendi milliyetlerini korumuşlar ve Türklerin idaresi altında olmak onlara bir çeşit esaret gibi gelmeye başlayınca da yavaş yavaş kımıldanmalar başlamıştır. İşte gaye bu kımıldanmaların artmasını önlemek oluyor.

Gökalp, medenileşme yönünden Türkçüleri ¹⁶ “Türkçüler, tamamıyla Türk ve müslüman kalmak şartıyla Garp medeniyetine tam ve kat'i surette girmek isteyenlerdir.” diye tanımlıyor.

Halide Edip'de romanında, Avrupa'nın, müslümanlığı, bizim ilerlemeyeşimize sebep olarak göstermesinin yanlış olduğunu belirtirken Gökalp'in yukardaki düşüncesini açıklıyor diyebiliriz. ¹⁷ “Medeniyet, aile ocağının kudsiyetini, kadınların cemiyetteki mevki-i muhteremini ve müessesat-ı medeniyyeyi kabul, değilmi? Peki, işte yanbaşımızda ocağımızın asıl bekçileri, anaları, bütün hayat ve mesaimizin arkadaşları kadınlarımız; işte mektep ve hastahanelerimiz; işte yollar ve fabrikalarımız; işte bütün ihtiyacât-ı medeniye ve içtimaiye ve ilmiyesini temin eden ulema, mütefennin, sanatkâr, mühendis, makinist, tüccar, her şey, her şeyimiz. Bunları yapmağa, görüyorsunuz ya islâmiyet hiç mani olmadı. Bakınız Yeni Turan çocukları medeniyeti nasıl taassub ve riya manialarına galebe çalarak fakat islâmiyeti muhafaza ederek yaptılar.”

¹⁵ Yeni turan s. 110-111

¹⁶ Türkçülüğün Esasları s. 31

¹⁷ Yeni Turan s. 44

Yeni Turancılar, başkanlarının gayreti ile millileşme düşüncelerini geniş bir kütleye yayarak gayeleri olan (adem-i merkeziyet, kadınlara bazı sosyal haklar verilmesi) gibi düşüncelerini de mecliste kanunlaştıracakları sırada başkan Oğuz vurularak ölür. Böylece Yeni Turan'ın programı da yarıda kalmış olur.

Görülüyor ki her ikisinde de gaye, Türklüğü ve İslâmlığı bozmadan, kültürü arttırarak medenileşme ve zümreler arasında birlik sağlama yoluna gitmektir. Batılılaşmak ve medenileşmek yönünden, o gün için gerçekleşmesi imkânsız gibi görünen düşünceleri bugün tamamen gerçekleştirmiştir. Ancak gerçekleşmesi mümkün olmıyan bir ideal halinde kalan millî birlik düşüncesidir. Ne Gökalp'in bütün Türkleri birleştirme düşüncesi ne de Halide Edip'in daha geniş olan Türk ve yabancı, topraklarımız üzerinde yaşıyan bütün zümreleri birleştirme düşüncesi gerçekleşmemiştir.